

Att regera via hugskott eller med ryggrad

Regeringens direktiv till friskoleutredningen är ett intellektuellt och politiskt haveri. Inte bara skulle förslagen om de genomfördes göra det så gott som omöjligt att driva vidare dagens skolor. Liberalernas partiledning har dessutom omfamnat en socialistisk föreställningsvärld där vinstintresset ses som något i grunden ont, skriver Hans Bergström.

HANS BERGSTRÖM | 12 JULI 2023

I stället för att lägga ner S-regeringens utredning om vinstförbud för friskolor, valde Liberalerna och skolminister Lotta Edholm att acceptera den socialdemokratiska problembeskrivningen. Foto: Oscar Olsson/TT

Mitt under brinnande valrörelse 2022 annonserade den socialdemokratiska regeringen en ny utredning, med uppdraget ”Hur ska vi bäst avveckla alla friskolor som drivs i aktiebolagsform?” En friskolebekämpare från Lärarförbundet utsågs till utredare. Eftersom cirka 80 procent av alla elever i friskolor går i skolor där huvudmannen använder den praktiska, tydliga och väl etablerade formen aktiebolag, var uppdraget uppenbart till för att slå sönder hela friskolereformen. Utan aktiebolagen skulle det inte bli mycket kvar av enskilda alternativ för familjer.

Men så fick Sverige en borgerlig regering. Inget borde vara enklare för en moderatledd regering än att genast lägga ner en utredning med ett så explicit socialistiskt uppdrag. Men det skedde inte. Månad efter månad gick utan att något hände. Efter åtta månader [meddelar så skolministern](#) att utredningen blir kvar, men med tilläggsdirektiv. Efter en lång dragkamp har de andra tre partierna bakom regeringen gett upp om utredningen. Om skolministern och hennes partiledare får som de vill också i sak, när utredningen är färdig, blir resultatet detsamma som med S-utredningen: aktiebolagsdrivna friskolor kan då inte överleva.

Liberalerna har som parti begått ett politiskt och intellektuellt haveri med vad ledningen själv beskriver som en totalomvändning i synen på friskolor.

Det är ett *politiskt haveri*, eftersom vändningen inte har sin grund i någon analys av vad som är bra för skolan. Vad som hände var att partiledaren, den för hugskott kände Johan Pehrson, någon månad före valet bestämde sig för att kampanjen från vänstern – inklusive de friskolehatande skolreportrarna i de stora medierna – blivit politiskt besvärande. Hans uppdrag till medarbetare blev att komma upp med egna drastiska förslag från L mot friskolebranschen. På så sätt skulle, hoppades han, den delen av skolfrågan kunna neutraliseras så att Liberalerna bättre kunde framställa sig som ”Skolpartiet” inför valet.

Utan vidare spisning, utan någon djupare analys och utan godkännande från Liberalernas landsmöte kom så ”utspelet” i augusti 2022, några veckor före valet. Triangulering kallas det. I det här fallet gick det ut över den djupt präglade syn på familjers egenmakt som drevs av Bengt Westerberg som partiledare inför valet 1991, och som födde friskolereformen från regeringen Bildt 1992. Rök gjorde också Per Ahlmarks mest bestående insats som partiledare, nämligen införande av ett fri- och rättighetskapitel i grundlagen med ett egendomsskydd som Socialdemokraterna högst motvilligt accepterade. Expropriation av ägande får inte ske i Sverige utan full ersättning (Regeringsformen 2 kap, 15 §).

Direktiven är fyllda av motsägelser.

Det *intellektuella haveriet* framträder i [utredningsdirektiven](#) på 23 sidor. De är fyllda av motsägelser. Texten säger att skolpeng ska gå ”enbart till skolverksamhet” men i samma andetag att huvudmannen bör bygga upp ”ett eget kapital”, vilket kräver att en del inte går till verksamheten. Regeringen vill att ägarprövningen hos Skolinspektionen ska innefatta ännu större krav på finansiell styrka och flera års uthållighet vid kriser, samtidigt som man går emot att överskott ska kunna ackumuleras på koncernnivå.

En vildvuxen tanke i direktiven är att skolbolag ska kunna påtvingas att ha ett separat aktiebolag för varje enskild skola, 46 stycken för Internationella Engelska Skolan. Detta är ett förslag som Socialdemokraterna drev för många år sedan, med syftet att överskott från skolpengen inte utan stora svårigheter ska kunna gå från en kommun till en annan. Om detta genomdrevs, skulle en koncern inte ha kraft att hjälpa skolor som går med underskott så som sker i dag. Konkurer skulle följa, och juridiskt underlättas av att varje skola är sitt eget aktiebolag. Förslaget skulle också medföra stopp för nyetableringar från seriösa och erfarna huvudmän. Det kostar 25-30 miljoner kronor att starta upp en ny skola, innan skolpengen börjar utbetalas, och därefter två-tre år av löpande underskott innan man i bästa fall fyllt skolan med elever. Utan central finanshantering i en nationell organisation, blir det inte möjligt att ta kostnaden för att starta nya friskolor.

Tilltron till Skolinspektionen i direktiven är förbluffande. Skolinspektionen ska kunna besluta om förbud mot vinstutdelning i ett aktiebolag, för det fall huvudmannen har förelagts att åtgärda kvalitetsbrister. Detta oavsett om den brist som Skolinspektionen slagit ner på alls handlar om resurser. Ofta handlar anmärkningar om att någon viss plan eller något dokument inte är precis som juristerna på inspektionen vill ha dem. Skolinspektionen ska också kunna förbjuda utdelning från ett aktiebolag i det fall någon enskild skola visar svaga kunskapsresultat.

Med många skolor i en stor skolorganisation, kommer det alltid att finnas något ärende hos Skolinspektionen. Följden kan bli ett närmast permanent förbud mot utdelning. Att beröva en bolagsstämma rätten att förfoga över beslut om användning av överskott är knappast förenligt med äganderätten och aktiebolagslagen.

Direktiven är vidare inne på att en organisation som tar emot statsbidrag inte samtidigt ska kunna besluta om utdelning. Man bör då vara medveten om att en växande andel av intäkterna kommer från statsbidrag, som i realiteten är ett sektorsbidrag till skolan av samma slag som skolpengen. Dessa statsbidrag uppgår nu till många miljarder kronor. Direktivens förslag skapar här ett moment 22: För att få verksamheten att gå ihop måste en organisation få del även av statsbidragen, men då blir den förbjuden att förfoga över utdelningsbeslut, vilket sänker värdet av företaget till noll. Ingen är beredd att betala en krona för ett aktiebolag som är förbjudet att göra utdelning, det vill säga en form av ränta på investerat kapital.

Förslaget är bara ett annat sätt att expropriera aktiebolag. Det skapar också ett farligt exempel för näringslivet som helhet. Det skulle ligga nära till hands att även överföra regeln till vården, att vårdföretag inte får besluta om utdelning för det fall det finns någon som helst anmärkning från Inspektionen för vård och omsorg.

Mycket mer finns att säga om dessa direktiv. Trots de drastiska förändringar som nämns, ger de inte utredaren i uppdrag att bedöma konsekvenserna av förslagen. Detta är anmärkningsvärt. Direktiven för till exempel fram tanken att förbjuda "utomeuropeiska ägare" i skolföretag. En sådan är *The Hans and Barbara Bergstrom Foundation*, en amerikansk stiftelse som äger cirka 14 procent i Internationella Engelska Skolan. Vem skulle lösa ut det ägandet, för det fall organisationens grundare inte längre skulle anses legitim som delägare? Detta är bara ett av många exempel på konsekvenser av hugskott.

En fundamental fråga rör hela ansatsen att peka ut "vinst" som ett problem i sig. Utredningen handlar om "vinst i skolan", inte om "kvalitet" i skolan. Direktiven tar sikte på "vinsten". I en artikel i [Aftonbladet](#) skriver [Lotta Edholm](#) och [Johan Pehrson](#) att de vill ta itu med de "osunda drivkrafter" som vinsten ger.

Vinst är kvittot på att man lyckats göra något som är så bra att många vill ha det.

Detta är att fullständigt anamma socialisters beskrivning av företagande som ont i grunden. Det är svårt att förstå hur en sådan verklighetsuppfattning går att förena med en borgerlig syn på marknadsekonomi och entreprenörskap. Enligt den är "vinst" resultatet av en god prestation – inte tvärtom, att vinsten skulle sänka kvaliteten på det som produceras. Vinst är kvittot på att man lyckats göra något som är så bra att många vill ha det.

I ett system med skolpeng är logiken att endast kvalitet skapar vinst långsiktigt. Överskott uppstår om verksamheten är så bra att en skola kan fylla byggnaden med klasser och klasserna med elever, inte annars. Det förutsätter att många föräldrar vill placera sina barn i den skolan, på grund av vad de fått veta av andra föräldrar om hur skolan fungerar. Om detta föräldrarykte försämras, tappar skolan elever och börjar gå med förlust. Kvalitet driver vinst, sänkt kvalitet leder till förlust. Sådan är logiken och därmed incitamenten – i vart fall i grundskolan, där föräldrar har ett bestämmande inflytande över val av skola.

Liberalerna antar nu motsatt verklighetsuppfattning, nämligen den socialistiska att vinst ger en negativ handlingslogik. Detta ensidiga fokus på vinst innebär även att skolministern veterligen inte gör något åt att Skolinspektionen har ett helt missriktat fokus (se Mats Alvessons och Maria Strannegårds bok [Check, check, check](#)). Inte heller föreslås införande av fostransvärden i skollagen, vilket skulle bli ett grundskott mot den progressivism som ligger bakom fallet i svensk skola (se Inger Enkvists viktiga bok [Kunskap i kris](#)).

Direktiven ger ingen som helst analys som grund för beslutet att sätta vinsten i centrum för skolans problem. Data visar att aktiebolagsdrivna friskolor har bättre resultat i grundskolan än kommunala och till en lägre kostnad. Det gäller även med kontroll för skillnader i elevsammansättning.

De ”koncerner” som Liberalerna nu särskilt vänder sig emot är i grundskolan framförallt Kunskapsskolan, Vittra, Pysslingen och Internationella Engelska Skolan. Alla dessa är seriösa skolorganisationer, där alla verkligen sliter med att åstadkomma goda resultat och ta hand om problem som är oundvikliga när man har att göra med människor. Idealiteten bland medarbetarna är inte mindre än i kommunala skolor. Här finns också andra seriösa ”skolkoncerner” som Futuraskolan och Raoul Wallenbergsskolorna. Regeringen har inte ens försökt att visa att dessa skolorganisationer skulle utgöra något systematiskt problem för svensk skola.

Fokuset på ”vinst” understödjer därtill socialistiska vanföreställningar om hur ekonomin ser ut i ett företag, och storleken av ”utdelningar”. ”Vinst” är nettot mellan två stora tal, inkomsterna och utgifterna. Det behövs ytterst små förändringar i något av de stora talen för att vinsten ska vara utplånad. För en friskola finns i det läget ingen annan än ägaren att vända sig till. Vi ser nu dagligen hur kommunala skolor, särskilt i Stockholm, går ut och klagar över att de tvingas gå med underskott på grund av hög matpris-inflation, dryga elkostnader och hyror som stiger med i och med inflationen. Men kommunerna kan ta dessa underskott i kraft av sin beskattningsrätt. Samma faktorer slår även mot friskolor, men här finns bara huvudmannens tidigare vinst och därav följande finansiella styrka som skydd. Vem annars tar hand om underskotten?

Av 1 000 000 kronor i intäkt från skolpeng och statsbidrag till en skolorganisation går i snitt cirka 950 000 kronor till kostnader för verksamheten, inklusive avskrivningar på tidigare investeringar. Återstoden, cirka 50 000 kronor, används för att betala ränta på lån, finansiera nya investeringar och expansion samt skapa en finansiell buffert för framtiden. De flesta skolföretag har ingen utdelning därutöver. De som har en utdelning till ägare, en form av ränta på insatt kapital och risk, har det på nivån 10-15 000 kronor, alltså 1-1,5 procent av den totala intäkten. Dessa utdelningar beskattas sedan också av staten. Alla som har gjort kalkylerna vet att den samlade utdelningen från aktiebolagsdrivna friskolor är så låg att den helt saknar betydelse för verksamheten och dess kvalitet. Däremot är rätten att göra utdelning en integrerad del av äganderätten.

Så varför sprider nu även regeringen, särskilt Liberalerna, samma bild som vänstern av stora skadeverkningar för skolan av utdelning och av företagandets logik?

De försöker bli av med problem som primärt finns i debatten och mediaspegligen, inte i verkligheten.

Det uppenbara svaret är att de försöker bli av med ett problem som primärt finns i debatten och mediaspegligen, inte i verkligheten. Detta problem är i stor utsträckning en följd av många års försummelse från de borgerliga partierna att försvara och motivera föräldrars valfrihet mot attacker från den vänster som vill återskapa de offentliga monopolerna. När vänstern inte mött effektivt politiskt motstånd, har den blivit stimulerad att fortsätta sin offensiv och döljer nu inte längre sin yttersta avsikt: att avskaffa valfriheten som sådan och återgå till en skola där offentliga byråkrater har all makt över familjerna.

Möjligen tror några borgerliga politiker att mediernas skildring av verkligheten är sann och proportionerlig. Skolministern ger det intrycket. Men reportrar som Peter Letmark i Dagens Nyheter, Karin Thurffjell i Svenska Dagbladet och Kristina Lagerström i Sveriges Television är inte neutrala skildrare av verkligheten. De är propagandister mot friskolor. De söker medvetet hitta exempel på problem från friskolor, men blundar lika medvetet för motsvarande eller värre brister hos kommuner som huvudmän.

Objektiva data ger inget stöd för att de stora, seriösa företagen inom skolan skulle ha skolor som är särskilt illa skötta. Tre huvudmän dominerar helt bland dem där Skolinspektionen funnit så stora brister att de förelagts åtgärder under hot om viten: Malmö kommun, Göteborgs kommun och Botkyrka kommun. Av de 28 skolor som Skolinspektionen särskilt pekat ut som i behov av en variant av statlig tvångsförvaltning är 26 kommunala (urvalet bygger på flera år av underprestation, med hänsyn tagen till elevsammansättning). De två friskolorna ingår inte i någon av de stora "skolkoncernerna".

Johan Pehrson och Lotta Edholm [kritiserar i Aftonbladet](#) friskolebranschen för att inte ha "självsanerat". Friskolornas Riksförbund har gjort åtskilligt genom åren, i form av etiska krav för medlemskap men också genom reformförslag till politiken, för att säkra seriösa huvudmän. Ett förslag, som inte tagits om hand av politiken, är att särskilt certifiera sådana huvudmän. Men Internationella Engelska Skolan har inte mer makt över eller ansvar för Thoréns skolor än vad Sundsvalls kommun har över skolorna i Göteborg och Malmö. Huvudansvaret för varje huvudman är att ta väl hand om sina egna skolor.

Ett återstående mysterium är varför övriga regeringsbärande partier till synes hänger med på Liberalernas lappkast. Svaret ligger i politikens väsen. Det är en illusion att den politiska handlingslogiken skulle vara mer etisk och präglad av högre syften än företagandet.

Johan Pehrson lanserade sina hugskott i valrörelsen, utifrån vad han uppfattade som ett kortsiktigt partiintresse. Tidöförhandlingarna kom sedan att domineras av politiken kring brottsbekämpning och invandring. Efter nattlig utmattning släppte övriga partier en tidig morgon igenom Pehrsons hugskott på skolområdet, utan närmare begrundan ([se Torbjörn Nilssons skildring i SvD av hur det gick till](#)).

Efter motsvarande utnötning våren 2023 gick Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna med på att en rad förslag som de inte tror på ändå skulle få utredas, eftersom den ansvarige ministern och en av partiledarna absolut krävde det. Det innebär inte att de står bakom förslagen, när de eventuellt återkommer för en proposition från regeringen. Med direktiven i bagaget väljer nu Johan Pehrson och Lotta Edholm att beskriva situationen som om de har majoritet för sina hugskott.

I USA kallas detta för ”spinn” – man ger en bild som vrider sanningen några varv. Man vet att Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna har svårt att offentligt korrigera bilden, eftersom det skulle skapa en känsla av svår splittring i regeringen. Det har man inte råd med, särskilt inte med Nato-processen i fokus för statsministern.

Detta är politikens logik och karaktär, väldigt långt från ett upplyst allmänintresse.

Att värna saklighet, noggrann analys, rättstrygghet och allmänintresse faller i stället på en enskild ämbetsman, som nu ska ta ner hugskotten på jorden. Joakim Stymne heter han och är generaldirektör på Statistiska Centralbyrån. Han har rykte om sig som kompetent och noggrann.

Politiken formligen ropar på hjälp att ta sig ur sin egen populism – rädda den från politikens ibland ”osunda drivkrafter”.

HANS BERGSTRÖM

Hans Bergström är tidigare chefredaktör och ansvarig utgivare för Dagens Nyheter, och docent i statsvetenskap. Han är också verksam på ägarnivå i Internationella Engelska Skolan. Ett urval av hans texter kan läsas i boken "Hans Bergström – texter i urval" som är utgiven på Timbro förlag.

Dela artikeln

LÄS MER

IDÉER | KRÖNIKA

De som kritiserar privatiseringarna har glömt hur det var

FREDRIK SEGERFELDT

SAMHÄLLE | KRÖNIKA

Åtstramade friskolor tar bort mångfalden

HUGO BURÉN

SAMHÄLLE | ESSÄ

Friskolereformen har lyckats och därför skriker vänstern

HANS BERGSTRÖM

Prenumerera på Smedjan!

Varje lördagsmorgon får du som prenumerant (helt gratis) ett kurerat nyhetsbrev i din inkorg. Som del av den inre kretsen får du också inbjudningar till Smedjans seminarier och exklusiva erbjudanden på Timbro förlags utgivning.

Din e-post

PRENUMERERA